

Διὰ τὴν συμμετοχὴν αὐτοῦ ἐν τῇ κυβερνήσει ῥάλλη κατεδικάσθη ὁ Λούβαρις ὁμοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως ταύτης εἰς πενταετὴ σχεδὸν κάθειρξιν, ἧς ληξάσης ἀνέλαβεν αὐτὸς τὰ διδακτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κατόπιν ὁμοφώνου προσκλήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Αὐτὸς οὗτος ὁ Λούβαρις ἐν τῇ φυλακῇ ὧν ἐκτενῶς ἀνέπτυξεν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὰ ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου πεπραγμένα αὐτῷ τὸ οἰκτεῖον ἔργον ἐδημοσίευσεν τῷ 1949, ἧτοι μετὰ τὸ πέρας τῆς πενταετοῦς, ὡς ἐλέγχθη, παραμονῆς αὐτοῦ ἐν τῇ φυλακῇ (1). Ἐκεῖνος, ὅστις ἀγνοεῖ τὴν συγγραφὴν ταύτην καὶ περὶ αὐτῶν τῶν συμβάντων οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ ἔμαθεν, ὀφείλει, ὅπως μηδεμίαν κρίσιν ἐξενέγκῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ μνημονεύεται ἡ μοῖρα ἀνδρῶν, οἵτινες τολμῶσιν, ὅπως διακινδυνεύσωσι τὴν φήμην αὐτῶν ὑπακούοντες τῇ ἀναποδράστῳ ἀνάγκῃ τῶν περιστάσεων. Ἐπιτελοῦσιν οὗτοι τὰ πάντα μετ' εὐπρεπείας καὶ καθαρότητος καὶ δὴ καὶ ἀνευ ὑπολογισμοῦ ἀποδόσεώς ποτε αὐτοῖς ἢ ἀρνήσεως ὀφειλομένης τινὸς χάριτος καὶ εὐγνωμοσύνης. Ὁ Λούβαρις ἔδρασεν ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης τινὸς διανοίας καὶ τοιαύτης ὁμοίως διαθέσεως ψυχῆς, ὑπὸ τὸ κράτος δηλαδὴ ἀνυστεροβούλου φιλαλληλίας καὶ χρηστῆς αὐταπαρνήσεως. Πάντως ἀξία πολλῆς ἀπορίας καὶ θαυμασμοῦ παραμένει παρ' ἡμῖν τοῖς φίλοις ἢ πίστις, ἣν οὗτος εἶχεν ἔναντι τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς κυβερνήσεως τῶν Γερμανῶν. Τὸ πρᾶγμα ἐρμηνεύεται ἴσως ὧδε πως: ὡς πολλοὶ ἄλλοι, οὕτω καὶ ὁ Λούβαρις ἔχων φύσιν πεπαιδευμένου ἀνδρός καὶ ψυχὴν καλλιτέχνου οὐδαμῶς ἠδύνατο, ὅπως ἀνεχθῆ, ἵνα ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα παραμείνῃ ἀδρανῆς ἐν τῷ μυχῷ τῆς σκηνῆς τοῦ βίου καὶ ἀποβάλλῃ τὴν ἔφεσιν ἀσκήσεως ἐν τοῖς πράγμασιν ἔργων εὐδοκίμου δράσεως καὶ ἰσχύος. Ἐκτὸς τούτου ἦτο ὁ Λούβαρις πεπεισμένος, ὅτι ἐκ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος οὐδὲν ἄλλο ἢ καλόν τι μόνον ἠδύνατο, ὅπως προαχθῆ εἰς φῶς. Ἡδὴ ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου γράφων μοι προσετίθετο ἐν τέλει: «Μετὰ τῶν καλλίστων εὐχῶν μου ὑπὲρ τῆς προσφιλοῦς μοι Γερμανίας, ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς». — «Ἐλπίζω, ὅτι μετὰ τὸν πόλεμον ἡ καινὴ, τις ἡ γῆ, θὰ ἀνακύψῃ. Ἐν αὐτῇ καὶ τὸ πνεῦμα ὁμοίως θὰ ἐπανεύρῃ τὰ δίκαια αὐτοῦ. Τότε καὶ ἡ συνάντησις ἡμῶν γενήσεται ἐν μέσῳ ἄλλης τινὸς ἀτμοσφαιρας» (21.9.1939). Ἄλλαι ὅμως ἐπιστολαὶ αὐτοῦ δίδουσι ὑλιβερόν

¹ Ὁ Spranger ἐννοεῖ πιθανώτατα ἐνταῦθα τὰ 53 ἄρθρα, ἀτινα ὁ Λούβαρις ἔπὸ τὸν τίτλον: «Κατοχή. Ὁ Γολγοθᾶς ἐνὸς ἔθνους» ἐδημοσίευσεν ἐν: «Ἐθνικὸς κήρυξ», ἀριθ. φύλλ. 1219—1279, ἀπὸ 2. Ἀπριλ. 1950—11. Ἰουν. 1950. Τὰ σπουδαιστάτης πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς σημασίας ἄρθρα ταῦτα ἀνετυπώθησαν καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ βιβλίῳ, ὅπερ ὁμοῦ παρὰ πάσας τὰς ἐρεῦνας μου οὐδαμοῦ ἀνεῦρον.

Πρβλ. σχετικῶς καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀνδρός: Μεταξὺ δύο κόσμων. Ἀθῆναι 1949 (=«Βιβλιοθήκη Ἀποστολικῆς Διακονίας», 12). Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ἔργου τούτου ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ 19ου αἰῶνος, ἧτοι περὶ «τῶν χρόνων τῆς φυσιοκρατικῆς κοσμοθεωρίας», ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 20ου αἰῶνος, ἧτοι περὶ «τῆς ἰδεαλιστικῆς ἀντιδράσεως καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν θρησκείαν». Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, ὅπερ πάλιν ἐν τῇ φυλακῇ ὧν συνέγραψεν ὁ Λούβαρις, ἔχει ὁ ἀναγνώστης πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνάγλυφον τὴν εἰκόνα τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου, τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων καὶ ἀρχῶν, αἵτινες λαμπρῶς ἐρρυθμιζον καὶ κατηύθυνον τὸν βίον αὐτοῦ.

καὶ φοβερὸν φῶς εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν : « Ἄγνοῶ », γράφει, « εἰ εὐρεθήσεται τις, ὅστις θὰ εἶχε τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἰκανότητα, ὅπως περιγράψῃ ποτὲ τὰ παντοειδῆ δεινὰ τῆς σήμερον ἐν Ἑλλάδι τούς μόχθους καὶ τὰς συμφορὰς τοῦ λαοῦ τὰς σκιάς ἀνθρώπων, οἵτινες ὀφείλουσιν, ὅπως πολλὰ χιλιόμετρα πορεύωνται τὰ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν δρόμων ἀθλίως ἐκ πείνης ἀποθνήσκοντα παιδιά » (18.1.1942). — « Ἀκριβῶς σήμερον διηγείτό μοι Γερμανὸς ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ τὸ φορικτὸν ἐκεῖνο πρᾶγμα, οὗτινος οὗτος ἔλαβε πείραν κατὰ τινα ἐπίσκεψιν τοῦ νεκροταφείου. Ἀποθνήσκουσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκ πείνης σωρηδὸν καὶ ἀμέτρως » (20.2.1942).

Ὁ Λούβαρις χρηστικῶς καὶ δσίως καὶ μετ' ἀδόλου πραότητος καὶ μακροθυμίας ὑπέσχε δίκην καὶ τιμωρίαν δι' ὅ,τι ἐξ αἰτίας ἡμαρτημένης αὐτοῦ κρίσεως καὶ διαγνώσεως, εἰ καὶ ἄνευ ἰδίας αὐτοῦ ἐνόχου δράσεως, συνετελέσθη. Καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ἐτι οὐδαμῶς ἀπώλεσε τὴν συμπάθειαν τῶν ἐταίρων καὶ θιασωτῶν αὐτοῦ. Οἱ ἄριστοι τῆς πατριδος αὐτοῦ ἐτίμων αὐτὸν βαθύτατα. Ἀπετέλει οὗτος παρ' αὐτοῖς τὸ σύμβολον καὶ τὴν εἰκόνα ἰδεώδους ἀνθρώπου, ὅστις ἔκρινε καὶ ἀπεφαίνετο γνώμην ἔχων πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ὑψηλοτέρας ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος. Πάντως ἢ τὸ δεύτερον ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψις τοῦ ὑπουργικοῦ λειτουργήματος ἔσχε παρὰ τῷ φίλῳ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος τὸν τύπον καὶ τὸν χαρακτήρα τραγικοῦ συμβάντος. Ἐν οἷα ἐκτάσει οὗτος ἐσφάλη ἴσως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, θὰ καταδείξῃ βραδύτερον κρίσις ἐλευθέρᾳ κομματικῶν καὶ πολιτικῶν παθῶν. Ὁ φίλος, ὅστις σήμερον κρίνει ἐνταῦθα, σταθμᾶται ἀναγκαίως τὰ κινητήρια τῶν πράξεων αἴτια μονοπλεύρως πως ἄτε ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν οὐσίαν μόνον καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ προσώπου, ἐξ οὗ ταῦτα ἐξεπήδησαν. Οὕτω θεωρούμενα τὰ αἴτια ταῦτα ὁμολογητέον, ὅτι ἦσαν καθαρὰ καὶ ἀγνά. Διασταθμούμεναι αἱ πράξεις καὶ κρινόμεναι κατ' ἀναμέτρῃσιν τῆς ἐπικρατούσης τότε πολιτικῆς καταστάσεως ἦσαν ἴσως οὐχὶ ὀρθαί. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πιθανώτατα ἔσχε τὸ πρῶτον ὁ Λούβαρις πείραν καὶ σαφῆ συνείδησιν τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς σημασίας ἐν τῷ βίῳ τῆς πολιτικῆς δράσεως ὑπὸ τὴν σκληρὰν αὐτῆς καὶ ἄστοργον ἰδιότητα καὶ ὑφὴν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς ὀφειλομένης ἐκτελέσεως τῶν νομίμων καὶ τῶν δικαίων.

Ὁ πενταετὴς χρόνος τῆς φυλακῆς, ὃν ὁ Λούβαρις ὑπὸ ὄρους προσηνεῖς καὶ ἠπίους διήγαγεν ἐν τινι ξενοδοχείῳ κειμένῳ ἐν τῷ κέντρῳ τῶν Ἀθηνῶν, παρέσχε αὐτῷ ἀφορμὴν πρὸς σύννον καὶ ἔμφρονα λογισμόν, πρὸς μετὰστασιν καὶ βαθεῖαν μετακόσμησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου. Ἐμαθε νῦν ὁ Λούβαρις καὶ ἐκτενῶς κατενόησε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Οἱ ἄνθρωποι ἐπαύσαντο παρ' αὐτῷ ὄντες ὠραῖοι (21.7.1946). Οὐδαμῶς πλέον κοσμεῖ ἢ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καλλύνει οὗτος αὐτοὺς (14.3.1947). Ποιεῖται λόγον περὶ τῶν « ἀντινομιῶν τοῦ βίου ». Ἐν τινι διηγήματι γράφει περὶ συγκρούσεως ἰδεώδους καὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν πραγμάτων ὑποστάσεως. Ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐκλέγει τὴν « φυγὴν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον » ἐκλέγει « φυγὴν καὶ λύτρωσιν ». — « Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη », γράφει, « ῥίπτω βαθύτερον τὰ βλέμματα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ βαθύτερον κατανοῶ τὰ αἴτια καὶ τοὺς λόγους τῆς φυγῆς αὐτοῦ » (20.12.1947). Ὅμως ἀπετέλει παρὰ Πλά-

τωνι φυγήν ἢ ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ σπηλαίου ὁρμωμένη καὶ ἐπὶ τὰ ἔξω εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας χωροῦσα ὁδός ;

Βραδύτερον ἦτο ὁ Λούβαρις πρόθυμος, ὅπως τὴν «ἀναξίαν αὐτῷ δοκιμασίαν» ταύτην (1947) ὡς πρᾶγμα περιγράψῃ ἄνευ ἰδιαιτέρας τινὸς σπουδαιότητος καὶ οὐδενὸς ἄξιον. Ἡ συμπάθεια τοῦ λαοῦ ἐστρέφετο πρὸς αὐτὸν ἤδη κατὰ τὸν χρόνον τῆς καθείρξεως αὐτοῦ. Τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθ' ἣν ἡ ἀλληλογραφία ἡμῶν κατὰ μικρὸν μόνον ἀποκαθίστατο, εἶναί μοι καθ' ἕκαστα οὐχὶ παντελῶς γνωστά. Ἡ ἐνεργὸς καὶ διαρκὴς αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν πρόνοια, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ μετωπήσαμεν εἰς τὴν πόλιν τοῦ ποιητοῦ Friedrich Hölderlin, καὶ νῦν ἔτι οὐδεμίαν μείωσιν ἢ διακοπὴν ὑπέστη. Ἐχαιρεν ἤδη ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἐν μέλλοντί τινι χρόνῳ θὰ ἀνεγινώσκομεν ἐν τινι ἑλληνικῇ νήσῳ ἔργον τοῦ Hölderlin (19. 3. 1947).

Τὸ φθινόπωρον τέλος τοῦ 1949 ἀφέθη ὁ Λούβαρις ἐλεύθερος πάλιν καὶ ἠδύνατο, ὅπως ἐπαναλάβῃ τὰς «μεστὰς ἡμέρας καὶ νοσταλγίας ἐκδημίας» αὐτοῦ. Τὸ πρῶτον μετέβη εἰς Κρήτην, ἔνθα οἱ Γερμανοὶ πολλῶν κακῶν καὶ ἀπεριγράπτων συμφορῶν ἐγένοντο αἴτιοι. Ἢδη τῷ 1951 ἀφίκετο ὁ Λούβαρις εἰς Γερμανίαν. Ἐκτοτε μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1960 ἐξαιρουμένου τοῦ ἔτους τῆς πρώτης αὐτοῦ βαρείας ἀσθενείας, τοῦ 1958, ἐπεσκέπτετο ὁ Λούβαρις ἅπαξ τοῦλάχιστον τοῦ ἔτους τὴν χώραν, ἣν μετὰ πολλῆς στοργῆς, τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως περιέβαλλεν. Ἡ τιμὴ καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀποκαθίσταντο βαθμηδόν· μάλιστα ἡ δόξα αὐτοῦ νῦν ἀκριβῶς ἐξίκετο εἰς τὸ ὑψιστον αὐτῆς σημεῖον. Μικρὸν τινα χρόνον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τῷ 1959, προσεγένετο αὐτῷ ἡ μεγάλη τιμὴ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὡς μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Οὐδεὶς ἴσως Γερμανὸς θεράπων τοῦ πνεύματος ὑπῆρχεν, ὅστις ἐξεδήμει εἰς Ἀθήνας, χωρὶς νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Λούβαριν καὶ ἀποκομίσῃ ἀπὸ τῆς ἀσυνήθως μεγαλειώδους προσωπικότητος αὐτοῦ βαθειάν τινα αἴσθησιν καὶ ἐντύπωσιν. Ὡς πρόεδρος τῆς «Ἑλληνογερμανικῆς Ἐταιρείας» παρεῖχε παντὸς εἴδους βοήθειαν καὶ φιλόφρονος ὁδηγίας ἀναριθμήτοις Γερμανοῖς κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ὑπ' αὐτῶν ἑλληνικοῦ ἐδάφους, τῆς ὡραίας χώρας τῆς Ἑλλάδος, ἣν πάντες ἡμεῖς ὡς πνευματικὴν πατρίδα τιμῶμεν καὶ ἀγαπῶμεν.

II.

Πᾶσα ἀπόπειρα πρὸς περιγραφὴν τῆς οὐσίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἀνθρώπου τινὸς χωρεῖ πάντοτε μέχρι τῆς ἀποδόσεως σκιαγραφικοῦ τινος μόνον καὶ σκηνογραφικοῦ τύπου· ἔχει αὕτη τὸ σχῆμα ἀτελοῦς συνδυασμοῦ θραυσμάτων καὶ ἀποσπασμάτων, ὅταν μάλιστα ὁ ταύτην ἐκτελῶν ἀγνοῇ τὴν μητρικὴν γλῶσσαν τοῦ ἐν λόγῳ ἀνθρώπου. Παρὰ ταῦτα δύναται τις ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως δημιουργήσῃ συνθήκας καθαρᾶς καὶ εὐκρινοῦς γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς εὐρείας θεωρίας τοῦ κόσμου, τῆς ἠθικῆς σκέψεως δηλαδὴ καὶ τῆς ἐλευθέρως τῶν πραγμάτων πνευματικῆς ἐπισκοπῆσεως καὶ αἰσθήσεως. Καὶ ὁ Λούβαρις φαίνεται, ὅτι τὸ αὐτὸ νοεῖ γράφων ποτέ : «Ἡ

περὶ κόσμου θεωρία ἀποτελεῖ παρ' ἑμοὶ μίαν τῶν γλωσσῶν ἐκείνων, ὧν ἡ ἀνθρωπότης ποιεῖται χρῆσιν πρὸς ἔκφρασιν τῶν βαθυτέρων αὐτῆς ἐφέσεων καὶ ἀναγκῶν, πόνων καὶ στεναγμῶν» (6. 11. 1932). Πᾶν, ὅτι ὁ ἐκ Τήνου καταγόμενος πεπαιδευμένος ἀνὴρ καὶ διδάσκαλος ἐπετέλεσεν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν μαθημάτων, δυνήσεται ποτε, ὅπως δεόντως περιγράψῃ συμπολίτης τις αὐτοῦ εἰδικὸς καὶ ἔμπειρος περὶ ταῦτα. Ἐγὼ διὰ τῶν παρεχομένων ἐνταῦθα χαρακτηρισμῶν πειρῶμαι ἀπλῶς, ὅπως διασαφήσω σημεῖα καὶ περιοχὰς κειμένας πρὸ τῶν πνευματικῶν τούτων ἐπικρατειῶν.

Ὁ τόσον ἰδιόρρυθμος ἀνὴρ, ὅστις ἐμορφώθη ἐν τῷ πνεύματι τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἔσχε φίλους καὶ συνομιλητὰς καθολικούς τε καὶ εὐαγγελικούς. Ἦτο ἐπὶ πλέον οὗτος γνήσιος καὶ ἀληθῆς φιλόσοφος. Παρὰ ταῦτα οὐδέποτε ὁ Λούβαρις ἀπεμακρύνθη τῆς ἰδίας αὐτοῦ θρησκευτικῆς ὁμολογίας, τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ μετὰ τῶν ἰδιορhythμων αὐτῆς καὶ ὠραίων ἀρχιτεκτονικῶν σχημάτων, μετὰ τῆς πλουσίας αὐτῆς ζωγραφικῆς τέχνης, μετὰ τῆς ὑπερκοσμίου αὐτῆς ποιήσεως καὶ τῆς μεγαλειώδους καὶ θείας μουσικῆς, μετὰ τοῦ ἱστορικῶς τέλος διαμεμορφωμένου καὶ ἐκτετυπωμένου τρόπου εὐσεβείας αὐτῆς. Τὸ μυστήριον πάντως τῆς ἀπλῆς καὶ χρηστῆς ἐλευθεριότητος τοῦ Ἑλληνος φίλου ἔναντι πάσης κλαγγῆς καὶ παντὸς φθέγματος τοῦ θείου διασαφῶ καὶ ἐρμηνεύω ὧδέ πως :

Ἐπάρχει πρωταρχικὴ τις διάθεσις καὶ συγκρότησις τοῦ θυμικοῦ, δι' ἣν οὐδὲν ἄλλο καταλληλότερον ὄνομα εὗρισκω ἢ τὸν γλωσσικῶς κακὸν ἐκεῖνον λεκτικὸν συνδυασμὸν : «παν-θρησκευτικότης». Τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ οὐδεμία ὑψωσις τοῦ κόσμου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς ψυχικὴ τις κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου δηλοῦται, ἣν ἐκτενωῶς συνέχουσι καὶ ῥυθμίζουσι «παν-θρησκειακὰ» συναισθήματα εὐσεβείας, δέον, ὅπως μηδαμῶς συγχέωμεν μετὰ τοῦ «πανθεισμοῦ». Πάντως ὁμως ἀνάπτεται ἡ εὐσέβεια αὕτη ἐπὶ πασῶν τῶν περιοχῶν τοῦ σύμπαντος καὶ ἐπὶ πασῶν τῶν ἀκτίνων, ἅς τοῦτο ῥίπτει εἰς τὴν ἐκτενωῶς συμπάσχουσαν καὶ συναισθανομένην ψυχὴν. Πανταχοῦ ἐνταῦθα ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν εἰκόνας καὶ σχήματα αἰωνιότητος καὶ ἀφθαρσίας, ἅτινα ἄγουσιν εἰς βάθη ἀμετρήτου εὐπαθείας, συγκινήσεως καὶ ταραχῆς, εἰς βάθη μεστὰ μυστηρίων, μεστὰ εὐλαβοῦς δέους, θείου ῥίγους καὶ εὐσεβείας. Παράδειγμα τοῦ ὑστερογενοῦς τούτου τύπου μυστικισμοῦ, ὅστις σήμερον οὐδαμῶς πλέον κατανοεῖται μετὰ τῆς δεούσης αὐστηρότητος, εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Schleiermacher : Reden über die Religion (¹). Οὐδεμίαν συντυχίαν διαμνημονεύω, καθ' ἣν ὁ Λούβαρις ἐτόνισέ μοι ἴσως ἰδιαιτέραν τινὰ ἀπασχόλησιν αὐτοῦ περὶ τὸ ἔργον τοῦ Schleiermacher, στενὴν τινα ἐπιστημονικὴν ἢ πνευματικὴν ἐν γένει σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ μέλος τοῦτο τῆς ἐν τῇ πόλει τῆς Σαξονίας Herrhut ἰδρυθείσης ποτὲ χριστιανικῆς ἀδελφότητος. Πάντως ἐν τῷ «Βιβλίῳ τῶν ὠρῶν» τοῦ Rilke (²) εὔρεν ὁ Λούβαρις τοι-

¹ Fr. Schleiermacher, Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern, Göttingen 1913^a.

² Rainer Maria Rilke. Sämtliche Werke. Hrsg. von Rilke—Archiv. In Verbindung mit Ruth Sieber—Rilke, besorgt durch Ernst Zinn. I, Frankfurt a. M. 1955, σσ. 249—266 : Das Stunden—Buch.

ούτους τινὰς φθόγγους καὶ τόνους μυστηριακῆς ἐκστάσεως, ὑπεργείου καὶ θείας μυστικοποιείας. Περὶ τοῦ Rilke ἔγραψεν οὗτος βιβλίον τι ⁽¹⁾ ἐν ἐποχῇ ὑπερβαλλόντως ἀμηχάνῳ καὶ μεστῇ πολλῶν ταλαιπωριῶν καὶ δεινῶν συμφορῶν. Καὶ ὁ Hölderlin ἦτο παρ' αὐτῷ οὐχὶ μόνον ὁ ποιητὴς τῆς νοσταλγίας, ὁ ποιητὴς τοῦ πόθου καὶ τοῦ ἡμέρου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ὁ μυστιπóλος ἐρευνητῆς καὶ ψάλτης τῶν ἀπεράντων καὶ ἀχανῶν βαθῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Θὰ ἠδύνατό τις, ὅπως προσθέσῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ τὸν ποιητὴν Novalis, εἰ καὶ τούτου πάλιν οὐδέποτε ἐποιήσατό μοι μνεῖαν τινὰ ὁ Λούβαρις ὡς ὄνειροπόλου μύστου τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχῆς καὶ τῶν θείων πραγμάτων ἐν γένει. Εἰ αὐτὸς οὗτος ὁ Λούβαρις πλειστάκις «ῥωμαντικὸν» ἑαυτὸν καλεῖ, τότε νοεῖ οὗτος διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἔλαττον τὸν «ἐν τῷ παρελθόντι ζῶντα», εἰ καὶ τοῦτο ἐπισημαίνεται ὁμοίως διὰ τῆς λέξεως ταύτης, ἢ ἐκείνον πολλῷ μᾶλλον, ὅστις πανταχοῦ καὶ πάντοτε αἰσθάνεται ἑαυτὸν ψαυόμενον ὑπὸ τῆς πνοῆς τῆς αἰωνιότητος. Τὸ πᾶν καθίσταται παρ' αὐτῷ προβολὴ καὶ εἰκὼν τοῦ θείου, σύμβολον ἀρρήτου τινὸς βαθύτητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Πρὸ παντὸς ἀνήκει τῇ ἐπικρατεῖα ταύτῃ ἡ ῥῆσις τοῦ Baruch Spinoza: scīpus sentimusque nos aeternos esse. Ἄλλ' ὁ Λούβαρις, παρ' ὃ τὸ περιεχόμενον τῆς ῥήσεως ταύτης ἀπετέλει πρᾶγμα τι ἀσφαλέςτατον καὶ βεβαιότατον, ἀνεφέρετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τὸν Goethe κυρίως, ὁσάκις διελγόμεθα περὶ πίστεως εἰς τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν.

Πολλαχοῦ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀειμνήστου φίλου ἠχεῖ τὸ θεμελιῶδες ἐκείνο συναίσθημα τῶν μυστηριακῶν καὶ ὄνειροπόλων ἐκστάσεων. «Πανταχοῦ», γράφει, «ἔχω τὴν αἴσθησιν τῆς παρουσίας τοῦ Αἰωνίου. Τούτου ἕνεκα βεβαίως ἐνετύχομεν καὶ ἡμεῖς ἀλλήλοις ἐν τῷ οὐρανίῳ καὶ ὄνειρώδει κόσμῳ αὐτοῦ» (14.6.1953). «Τὴν προσφιλεστάτην καὶ τερπνοτάτην ἀπασχόλησίν μου ἀποτελεῖ τόδε τὸ πρᾶγμα κυρίως, ἡ εὐσεβὴς αἴσθησις δηλαδὴ καὶ ἀναγνώρισις ὑπὸ τὴν λαμπρὰν φλόγα πάσης λυχνίας τῆς ἀκτινοβόλου ἀντανακλάσεως καὶ ἀνταυγείας τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ἀνεσπέρου φωτὸς τῆς θεότητος» (24.5.1956). — «Ὁ θόρυβος τῆς παρούσης στιγμῆς οὐδαμῶς ταράττει ἢ ἐνοχλεῖ τὴν φωνὴν τοῦ Αἰωνίου. Οὕτως ἠδυνάμην καὶ ἐγώ, ὅπως μετὰσχῳ τῆς ἑορτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου καὶ ἔτι πλέον ἐμβαθύνω εἰς τὸν συμβολικὸν νοῦν τῆς ἑορτῆς ταύτης» (30.12.1954).

Τοπία, μουσικὴ, ὠραιότης τῆς ψυχῆς κ. τ. ὄ. ἔχουσι παρὰ τῷ νοσταλγῷ ὁδοιπόρῳ τὴν ἔννοιαν προοιμίων καὶ ἀναβολῶν τῆς ὑψίστης ἐκείνης ἐκρήξεως, δι' ἧς ὁ «Λόγος» σὰρξ ἐγένετο. Ἡ βραδύτερόν ποτε ἐν ταῖς σελίσιν τοῦ περιοδικοῦ τούτου ἀνακοινωθησομένη ἐπιστολὴ ὑπὸ χρονολογίαν 19.6.1935, ἐν ἣ περιέχεται ἐξαίρετος περιγραφή τῆς μεγαλειώδους θείας τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους τῆς Πάρνηθος, ἀποτελεῖ τὸ κάλλιστον παράδειγμα τοῦδε τοῦ πράγματος, πῶς δηλαδὴ ἡ εὐχαρίς ἀπόλαυσις τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως μεταποιεῖ εἰς ἐπιτερπὲς βίωμα καὶ εὐστόχως συστρέφει καὶ περιπλέκει πᾶν, ὅπερ χωρεῖ διὰ μέσου τῆς ψυχῆς τοῦ ἔραστοῦ τῶν ὠραίων καὶ τῶν ὑψηλῶν. Τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ἔννοια τοῦ κόσμου τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν μύθων εἶναι αὐτῷ ἀμέσως παροῦσα καὶ ἐκτάκτως

¹ Ρίλκε, Ὁ ἀποδημητῆς, ὁ μύστης, ὁ ἐπόπτης. Ἀθήναι 1942.

έναργής. Ὁ Παρθενὸν θεωρούμενος ἀπὸ τῶν παραθύρων τῆς οἰκίας αὐτοῦ, ὁ ναὸς οὗτος τῆς Ἀθηνᾶς, ὅστις ἀποτελεῖ θεῖον συνδυασμὸν μεγάλων καὶ ἐνδόξων ἱστορικῶν γεγονότων μετ' ἀπεριγράπτων καλλονῶν τοῦ θαυμασίου τοπίου, παρέχει αὐτῷ ἐσωτάτην παραμυθίαν. «Ἡ ἄττικὴ φύσις», γράφει, «καὶ δὴ καὶ ἰδιαιτέρως κατὰ τὰς ὥρας τῆς νυκτὸς ἐορτάζει τὸν κάλλιστον αὐτῆς θρίαμβον. Χαριέστατον καὶ ἐρασμιώτατον φαίνεται μοι τὸ μικρὸν δάσος ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀρδητιοῦ. Ὑπὸ τὸ μυστηριώδες σεληνόφως ἀναδύονται ἐκ τῶν πολυφύλλων κορυφῶν τῶν δένδρων ἄρρητοι φαντασίαι καὶ ὄψεις ὄνειρώδεις καὶ ὁ ἥπιος ἄνεμος, ὅστις ἐφ' ἡμᾶς πνέει κατερχόμενος ἀπὸ τῶν εὐκραῶν περιοχῶν τῆς Πάρνηθος, ἐγείρει τὸν Πᾶνα ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς ἐλαφρᾶς ἀνακρούσεως τῶν ἠδίστων μελωδιῶν αὐτοῦ. Ἀπαλὴ τις καὶ ἀβρὰ μελαγχολία διαπλοῦται ἀνὰ τὰς εὐπρεπεῖς καὶ εὐτάκτους γραμμὰς τοῦ ἀσυγκρίτου τοπίου· φαίνεται μοι, ὡσεὶ τὸ ἐπίχαρι τοῦτο καὶ κομψὸν δάσος πάσχει, καθὰ ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι, ὑπὸ τὸ βᾶρος ἀφάτου τινὸς στεναγμοῦ. Τῷ στεναγμῷ τούτῳ δύναται ἴσως ἡ μουσικὴ μόνον, ὅπως παράσχη τὴν δέουσαν ἔκφρασιν» (6.11.1932).

Μετὰ θερμῆς καρδίας πάντοτε ἐποιεῖτο ὁ Λούβαρις λόγον περὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ καὶ τῆς θαυμασίας αὐτῆς ἀρχαίας μουσικῆς. Ἔργον τῆς θείας μοίρας θεωρῶ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς παραμονῆς αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ ἐδωρήσατο αὐτῷ ὡς ὑστατον περιπαθῆ χαιρετισμὸν βαθύ τι μουσικὸν βίωμα: τὴν h—moll λειτουργίαν τοῦ Bach. «Τοιαῦται», γράφει, «ἁρμονίαι φωνῶν καὶ ἤχων καὶ τόνων οὐρανίων θὰ ἀντηχῶσι καὶ ἐν τοῖς κόλποις τῆς αἰωνιότητος, ὅταν ἐκεῖ ἐπανεύρωμεν ἀλλήλους, ἵνα, ὡς μετὰ τοῦ Goethe πιστεύω, δεχθῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ νέας ἐντολάς» (1. 8. 1960).

Ὁ Goethe πάλιν λέγει πού (') περὶ νέφους τινὸς περιλουομένου ὑπὸ τῶν φωτεινῶν καὶ λαμπρῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου :

«Ὡς ὠραιότης ψυχῆς ἀναβαίνει ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ ἢ χαρίεσσα καὶ γλυκεῖα μορφὴ οὐδαμῶς διαλύεται αὕτη, ἀλλὰ μετέωρος αἴρεται πρὸς τὸν ἀχανῆ αἰθέρα καὶ συναρπάζει καὶ παρασύρει μετ' ἑαυτῆς τὸ κάλλιστον τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ [μου βίου].»

Ἐκεῖνος, ὅστις ἐγνώρισε τὸν Λούβαριν, γινώσκει, ὅτι τοῦτον ἡ ὠραιότης τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἥθους βαθύτερον καὶ ἰσχυρότερον ἐτάραττε καὶ συνεκίνηε ἢ χρώματα καὶ ἤχοι ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ. Εἶχε σταθερῶς εὐπαθῆ καὶ ἐλευθέριον αἴσθησιν ἐναντι τοῦ φαινομένου τοῦ παιδικῶς παίζοντος, οὐδέποτε δ' ἐν τῷ βίῳ ἀπέφευγε τὴν χάριν καὶ τὴν τερπνὴν γοητείαν τοῦ αἰωνίως γυναικείου στοιχείου. Πολλοῦ ἀξία ἦτο ἡ εὐκαιρία, ὅπως μάθη τις, πῶς ὁ Λούβαρις ἐπαιζε, συνδιελέγετο, ἔθελγε, ἐγοήτευε, κατεκλήλει.

Πάντα ταῦτα ἠδύναντο, ὅπως εὐήχως καὶ ἐναρμονίως ὑψωθῶσιν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ φωτὸς μόνον ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἀνεξαντλήτου πλούτου τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς, ἥτις εὐρεῖα ἦτο καὶ μεστὴ ὠραίων ὄψεων καὶ μορφῶν καὶ εὐρύθμων σχημάτων, ὡς ἡ θάλασσα τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Αἱ συναισθηματικαὶ δια-

¹ J. W. v. Goethe, Faust II 10064—10066.

θέσεις τῆς ψυχῆς εἶχον ἐπ' αὐτοῦ δαιμονίαν σχεδὸν δύναμιν καὶ ἰσχύν. Καὶ αὗται ὁμοίως ἐπαιζον μετ' αὐτοῦ. Ταχέως ἔρριπτον αὗται αὐτὸν εἰς ὑψηλὰς σφαίρας ἀφαιρέσεως, ῥέμβης καὶ πνευματικῆς μέθης. Ἐν ταῖς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολαῖς αὐτοῦ οὐδεμία ἔκφρασις ἐπαναλαμβάνεται τόσον συνήθως, ὅσον ἦδε: «ὑψηλὴ καὶ ὑπέροχος ψυχικὴ διάθεσις» (Excelsiorstimmung). Πολλάκις ὁμοίως ὁ Λούβαρις ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῆς «ἐμφύτου» αὐτῷ «βαρυθυμίας» (27. 9. 1939). Ἐν μέσῳ ζωηροτάτου διαλόγου οὐχὶ σπανίως καταλαμβάνετο ὑπὸ ναρκωτικῆς τινος μελαγχολίας. Τότε ἐκάλει ἑαυτὸν Σίσυφον καὶ συνέκρινεν ἑαυτὸν Τίμωνι τῷ Ἀθηναίῳ (28. 12. 1938). Μετ' εὐτραπέλου καὶ κομπῆς ἀστείότητος ἐν συνδυασμῷ μετὰ τόνου τινὸς σεμνῆς καὶ αὐστηρᾶς σπουδαιότητος μεταπίπτει παρ' αὐτῷ αὐτοανάλυσις τις καὶ λαμβάνει τροπὴν καὶ μεταβολὴν ὡδέ πως: «Ὁ αἰλουρός μου, εὐγνωμον καὶ εὐφυὲς ζῷον καὶ ἴσως ὁ κάλλιστος Ἕλληνας φίλος μου, ἐμβάλλει μοι τόλμην καὶ θάρρος ἐν τῇ θέσει καὶ καταστάσει ταύτῃ τῆς ἀπέλπιστος καὶ ἀμηχάνου ἀδημονίας. Ἀσκεῖ οὗτος ἀδιαλείπτως τε καὶ συνεχῶς φιλοσοφίαν ἀταράχως καθήμενος ἐπὶ τοῦ παραθύρου, χωρὶς νὰ δύναται, ὅπως ἀναγνώσῃ τι. Εἶναι γνήσιος καὶ ἀληθὴς πολίτης τῆς Ἀνατολῆς, ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. Ἡ ἔλαβέ ποτε καὶ οὗτος τὴν αὐτὴν πείραν καὶ ἐγεύσατο τῆς πικρίας καὶ τῶν κακῶν τῆς ὀδυνηρᾶς μονώσεως ἐν τινὶ χώρῳ, ἐν ᾗ ἡ μίμησις τῶν τρόπων καὶ τοῦ ἥθους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἔχει τὴν σημασίαν ὑψίστης δεξιότητος καὶ σοφίας;» (22. 12. 1938).

Κινούμεθα ὁμοίως εἰσέτι ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ καρποφόρου καὶ εὐδαίμονος βράθους, ἐν τῷ βυθίῳ τῆς θυμικῆς διαθέσεως ψυχῆς τινος, ἣτις ἔσπευδε μεθ' ὁρμῆς, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς τὰς ὑψηλὰς ἐκείνας σφαίρας, ἔνθα
«γῆ καὶ οὐρανὸς ἐν χαιρετισμῷ εὐλογοῦσιν ἀλλήλους καὶ ἐπεύχονται ἀλλήλοις
[πάντα τὰγαθὰ]»⁽¹⁾.

Πᾶν, ὅ,τι μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ψυχῆς ταύτης ἐλέχθη, ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ μυστηριακόν, εἰς τὸ μετὰ τοῦ κόσμου συνημμένον καὶ τοῦ κόσμου πάλιν ἠλευθερωμένον σκεῦος, ἐν ᾧ ἐν καθαρᾷ σοφίᾳ καὶ πείρᾳ κατεμανθάνετο τὸ ὑψιστον μυστήριον, τὸ μυστήριον δηλαδή, ὅτι ὁ «Λόγος» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ἣν παρέχει αὐτῷ ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, σὰρξ ἐγένετο. Ἐχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τὸν αὐτὸν δρόμον ἐκείνῳ, ὃν ὁ Ἕλληνας Πλάτων ἀπεκάλυψεν, ὅτε ὄπισθεν τοῦ κόσμου τῶν σκιῶν καὶ τῶν ὀνειρῶν ἀνέλαμψεν αὐτῷ ὁ κόσμος τῶν αἰωνίων καὶ ἀφθάρτων ἰδεῶν. «Ὁ μῦθος», γράφει ὁ Λούβαρις, «περιέχει πλείονα ἀλήθειαν ἢ ἱστορίαν. Τὴν ἀριστοτέλειον ταύτην ῥῆσιν⁽²⁾ νοεῖ τις πάντοτε ὑφ' ὀλόκληρον τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, ὅταν ζῇ ἐν μέσῳ ἑορτῆς τινος, ὡς ἡ ἑορτὴ τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου.

¹ J. W. v. G o e t h e, Prolog zur Eröffnung des Berlinertheaters im Mai 1821, στ. 63 (=G o e t h e s Sämtliche Werke. Jubiläums—Ausgabe. IX: Zeitdramen—Gelegenheitsdichtungen. Mit Einleitung und Anmerkungen von Otto P n i o w e r. Stuttgart—Berlin [1905], σ. 293).

² Πρὸς, σχετικῶς τὰ οἰκετὰ χωρία τοῦ Ἀριστοτέλους παρὰ H. B o n i t z, Index Aristotelicus. Berolini 1870, p. 31a—b s. v.: «ἀλήθεια» p. 348b s. v.: «ἱστορία» p. 475b—476a s. v.: «μῦθος».

Οὐδεμία ἱστορία, ὅσονδήποτε μεγάλη καὶ ἂν εἶναι αὕτη, δύναται, ὅπως τόσον πολὺ ὑψώσῃ τὸν ἐσωτερικὸν ἡμῶν κόσμον, ὅσον ὁ χριστιανικὸς οὗτος μῦθος, ὅστις διηγεῖται ἡμῖν τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου» (21. 12. 1955). Ἐνταῦθα ἴσταται τὸ θρησκευτικὸν αἰσθητήριον πρὸ τοῦ ἐσχάτου μυστηρίου.

III.

Ἡ πνευματικὴ ἐκείνη στάσις καὶ ἔξις, ἣν ἐχαρακτήρισα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν πανθρησκειακοῦ συναισθήματος εὐσεβείας, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πανθεισμοῦ, εἶναι κατὰ Λούβαριν ὁ βυθὸς ἢ ὁ κρουνός, ἐξ οὗ, καθὰ ἡ νῆσος Τήνος ἐκ τῆς ἀπεράντου θαλάσσης, ἀναδύεται καὶ εἰς ὕψος ἀνέρχεται ἡ βεβαιότης καὶ ἀσφάλεια τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ ἡ πίστις αὕτη εἶναι πάλιν τὸ στερεὸν καὶ ἀκλόνητον ἔδαφος, ἐφ' οὗ ὁ θεολόγος Λούβαρις οἰκοδομεῖ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ. Ἄνηκε τῷ κύκλῳ ἐκείνων, οἵτινες λίαν ἰσχυρὰν αἰσθησιν ἔχουσι τοῦ κοινοῦ πυρῆνος πίστεως τῶν τριῶν ἐκκλησιῶν. Ἐντεῦθεν προήρχετο ἡ εὐχέρεια καὶ ἡ ἱκανότης αὐτοῦ, ὅπως εἰς λόγους ἔρχεται μετὰ καθολικῶν καὶ εὐαγγελικῶν συναδέλφων καὶ καρποφόρος παρ' αὐτοῖς ἀποφαίνεται γνώμην περὶ θεολογικῶν ζητημάτων. Ὁ Adolf Deissmann, ὁ Walter Lietzmann, ὁ Erich Seeberg, ὁ Ernst Benz, ὁ Johannes Meinhold, ὁ Friedrich Heiler, ἵνα Γερμανῶν τινων μόνον εὐαγγελικῶν θεολόγων ποιήσωμαι μναίαν, συνεδέσαντο μετ' αὐτοῦ διὰ στενῆς φιλίας. Ἐκ τῶν καθολικῶν θεολόγων ποιούμαι μναίαν τοῦ Romano Guardini καὶ τοῦ Michael Schmaus. Παρὰ ταῦτα οὐδαμῶς ὀφείλει τις, ὅπως ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς ἔμους χαρακτηρισμοὺς ὑπολάβῃ καὶ νοήσῃ τὰ πράγματα ὡδέ πως, ὡσεὶ δηλαδὴ ὁ Λούβαρις ἐπρέσβευε πάσας τὰς διαφόρους χριστιανικὰς ὁμολογίας ἐξ ἴσου. Πᾶν τοῦναντίον! Ὁ Λούβαρις εἶχετο σταθερῶς τῆς ὀρθοδόξου αὐτοῦ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ δὴ καὶ ἔπραττεν οὗτος τοῦτο οὐχὶ μόνον, διότι ἡ ἐκκλησία αὕτη πατρὶς ἦτο αὐτῷ ἢ οἰκεία τε καὶ ἀκόλουθος τῷ μυθοποιῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῷ ἔρωτι αὐτῶν πρὸς τὴν τέχνην, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔτι πιστεύει αὕτη ἐκεῖνο, περὶ οὗ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ βέβαιος ἦτο ὁ Λούβαρις, ὅτι γνήσιον καὶ ἀληθὲς εἶναι. Τὸν πυρῆνα παρὰ ταῦτα τῆς πίστεως αὐτοῦ ἀπετέλει πάντως τὸ κεντρικὸν καὶ θεμελιῶδες ἐκεῖνο θαῦμα, περὶ οὗ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου κυρίως κηρύττει, ὅτι δηλαδὴ ὁ «Λόγος» σὰρξ ἐγένετο. Κατὰ τὴν γνώμην καὶ τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ περὶ τῆς ἐνανθρώπησεως τοῦ Θεοῦ οἱ Ἕλληνες πατέρες τῆς ἐκκλησίας πολλῶ βαθυτέρα καὶ σπουδαιότερα πράγματα εἶπον ἢ οἱ Λατῖνοι. «Ἀποτελεῖ», γράφει, «ἀληθῆ ἀπόλαυσιν ὁ ἔορτασμός τῶν γενεθλίων τοῦ Θεανθρώπου δι' ἐμβριθοῦς καὶ περινοῦ μελέτης καὶ σπουδῆς τῶν λογισμῶν τῶν ἀνδρῶν τούτων, οἵτινες ἐν μέρει ἰσάξιοι καὶ ἐφάμιλλοι εἶναι τοῖς κλασσικοῖς συγγραφεῦσιν» (21.12.1955). Ὑπὸ τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς νοητέον ἔνταῦθα τοὺς δύο κυρίως μεγάλους Ἕλληνας μονοθεϊστάς, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἀποτελεῖ κατὰ Λούβαριν οὐχὶ περιοχὴν ἐχθρότητος καὶ ἀντιθέσεως ἔναντι τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ πλουσίαν πολλῶ μᾶλλον καὶ ἀστείρευτον πηγὴν ψυχρῶν καὶ εὐδρόσων ναμάτων, ἅτινα ἐν τε τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις καὶ σήμερον

περαιτέρω δρμητικῶς ζέουσι καὶ ἀφθόνως καταρδεύουσι τὸν πνευματικόν, τὸν ἠθικόν καὶ τὸν κοινωνικόν ἐν γένει βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Παρὰ ταῦτα ὁ ῥωμαντικὸς καὶ μυστιπόλος ἀνὴρ μετὰ τῆς θερμότητος αὐτοῦ καρδίας περιέβαλλε μετ' ἰδιαίτερου διαφέροντος τὸν βυζαντινὸν καὶ μεσαιωνικὸν βίον μᾶλλον ἢ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα. Τὸν μέγαν κόσμον τοῦ Βυζαντίου διηρένησεν ὁ Λούβαρις διὰ τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ μέχρι τῶν βαθυτάτων αὐτοῦ περιοχῶν. Ἡθέλησεν οὗτος, ὅπως τοῖς ἐπισκέπταις τῆς Ἑλλάδος καταστήσῃ σαφῆ καὶ εὐθέατον τόσον τὸν ἀποκόσμιον μοναχικὸν βίον, ὅσον καὶ τὴν πολιτισμὸν καὶ παιδείαν μορφοῦσαν καὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀρετῇ ὑπερόχως ἀκτινοβολοῦσαν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν (1). Πάντα ταῦτα ἐπραίτηεν ὁ Λούβαρις οὐχὶ ὡσεὶ ἔργον ἱεραποστόλου ἀσκῶν, ἀλλὰ προσφέρων ἀπλῶς τὰ πράγματα καὶ περιγράφων καὶ παριστῶν αὐτὰ ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν συγκρότησιν καὶ ὄψιν· πᾶν, ὅ,τι πνευματικῶς μέγα καὶ ὑπέροχον εἶναι, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀνάπτεται καὶ φεγγοβολεῖ καὶ οὐδεμίαν χρεῖαν ἔχει λόγων ἐπαίνου καὶ ἰδιαίτερας ἐξάρσεως.

Πρὸς διασαφήσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνδρός ἐπάγομαι ἐνταῦθα τοὺς τίτλους τῶν κυριωτέρων ἔργων αὐτοῦ : (2).

A. Πρωτότυπα ἔργα.

α. Ἑλληνιστί.

1. Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας ἐν τῷ παρόντι. Ἐπὶ τῇ βάσει διαλέξεως γενομένης ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἐν Ἀθήναις 1916, σσ. 46 (=«Θρησκευτικὴ ἀγωγή». 1).

2. «Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας κατὰ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ σχολικὴν ἑορτὴν τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1918» ἐν : «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 2 (1918) 128—137).

3. «Θρησκεία καὶ θεολογία» αὐτ. 3 (1919) 340—358.

4. «Θρησκεία καὶ ἐκπαίδευσις» αὐτ. 3 (1919) 809—810.

5. Εἰσαγωγή εἰς τὰς περὶ Παῦλον σπουδὰς. Θεσσαλονίκη 1919, σσ. 175· Ἀθῆναι 1960³, σσ. 302.

¹ Πρὸς κυρίως τὸ ἔργον τοῦ ἀνδρός : «Ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ» (Ἅγιον ὄρος). Ἀθῆναι 1957, σσ. 112=Ἀθῶς, ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Ἀθῆναι 1962², σσ. 111· τὴν ἐν τῷ τῇ Ἑλλάδι ἀφιερωμένῃ τεύχει τοῦ περιοδικοῦ : Universitas 16 (1961) 231—242 δημοσιευθεῖσαν λαμπρὰν ἐργασίαν : Die Kirche Griechenlands und die Wirklichkeit der Welt καὶ τὴν ὑπὸ χρονολογίαν τέλος 3.11.53 πρὸς ἐμὲ ἀποσταλεῖσαν ἐπιστολήν.

² Ὁ Spranger ἐπάγεται ἐν τῇ ἐργασίᾳ αὐτοῦ μόνον ἑπτὰ θεολογικὰ ἔργα τοῦ ἀνδρός. Ἐκτελῶν παράκλησιν τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ συνεπλήρωσα τὸν πίνακα τῶν ἔργων τοῦ Ἑλληνικοῦ καθηγητοῦ καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν οὐ μόνον τῶν θεολογικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ λογοτεχνικῶν ἐτι, ἔργων αὐτοῦ, παρὰ ταῦτα ὁμολογητέον, ὅτι λίαν ἀτελής εἶναι ὁ πίναξ οὗτος. Πλήρη σειρὰν τῶν ἔργων τοῦ μεταστάντος οὔτε ἡ Ἑθνικὴ ἡμῶν βιβλιοθήκη οὔτε τὸ θεολογικὸν σπουδαστήριον οὔτε ἄλλη τις βιβλιοθήκη κατέχει. Ὁ φίλος καθηγητὴς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κ. Μᾶρκος Ἄ. Σιὼ τ η ς θὰ ἀναλάβῃ, ὡς μανθάνω, τὸν μόχθον τῆς συντάξεως τοῦ οἰκείου πίνακος μετὰ τῆς θεούσης ἀκριβείας καὶ βιβλιογραφικῆς ἀριότητος.

6. «Ἀλήθεια καὶ ποίησις. Σκίτσο (1900—1903)» ἐν : Ἑβδομηκονταπενταετηροῖς τῆς Ῥιζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς 1844—1919. Πανηγυρικός τόμος ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου τῆς Σχολῆς ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταπενταετηρίδι αὐτῆς. Ἐν Ἀθήναις 1920, σσ. 290—311 (=ἀνάτ., ἐν Θεσσαλονίκῃ 1920, σσ. 21).

7. Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1920, σσ. 68.

8. Ἡ εἰς πνεύματα πίστις κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1920.

9. Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀνεγνώσθη κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐπωνύμου ναοῦ. [Ἐν Ἀθήναις 1920], σσ. 16.

10. «Ὁ πολιτισμὸς τοῦ Μπολσεβικισμοῦ» ἐν : «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 4 (1920) 50—52.

11. «Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν τριῶν ἱεραρχῶν» αὐτ. 4 (1920) 129—134.

12. «Οἱ λογάδες τοῦ ἔθνους Γρηγόριος Παπαδόπουλος καὶ Μιχ. Παπαδόπουλος. Θεσσαλονικεῖς» αὐτ. 4 (1920) 191—198.

13. «Αἱ περὶ τῆς θρησκείας ἰδέαι τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας» αὐτ. 4 (1920) 412—417· 485—488· 491—494· 540—554.

14. «Ἐπιστολῶν Παύλου χαρακτήρ» αὐτ. 5 (1921) 281—294· 305—314.

15. «Αἱ περὶ ζωῆς θεωρίαι καὶ ὁ Χριστιανισμὸς» αὐτ. 5 (1921) 431—432.

16. «Τὰ αἷτια τῆς νόσου καὶ ἡ πρὸς ἀνάρρωσιν τάσις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ» αὐτ. 6 (1922) 405—413· 469—477.

17. «Τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Βάγνερ ἐν τῷ Πάρισιφαλ αὐτοῦ» ἐν : «Αὐγὴ» 1 (1922) 3—27· 2 (1922) 49—52· 6 (1922) 147—153· 2 (1924) 53—78· 4/5 (1924) 145—162.

18. «Τὸ Β' Διεθνὲς συνέδριον τῶν χριστιανικῶν ἀδελφοτήτων» ἐν : «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 7 (1923) 212—219· 251—261.

19. «Τί θέλει ἡ φιλοσοφία» αὐτ. 8 (1924) 7—17.

20. «Ἡ ψυχολογία τοῦ Haeckel» αὐτ. 8 (1924) 18—26.

21. «Περὶ μεταφυσικῆς» αὐτ. 8 (1924) 49—60.

22. «Θρησκεία καὶ φιλοσοφία» αὐτ. 8 (1924) 149—159.

23. «Ἡ ἰδέα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ ἡ θρησκευολογία» αὐτ. 8 (1924) 197—202.

24. «Ἡ σημασία τῆς Χ.Α.Ν. διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν» αὐτ. 8 (1924) 203—211.

25. «Ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης» αὐτ. 8 (1924) 300—313.

26. «Τίνες οἱ ἐν Α' Θεσσαλονικέων κεφ. β' πολέμιοι τοῦ Παύλου» αὐτ. 8 (1924) 394—420.

27. «Οἱ Ἑσσαῖοι. Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη» αὐτ. 8 (1924) 485—524· 534—559.

28. «Τὸ Θεσσαλονικέων Α', β' 1—16. Ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα» αὐτ. 9 (1925) 72—84· 97—110· 395—406.

29. Θρησκευολογία καὶ Καινὴ Διαθήκη. (Λόγος ἐναρκτήριος). Ἐν Θεσσαλονίκη 1926.

30. Ἐκπαίδευσις καὶ ἀνθρωπισμός. Νέα ζωὴ ἀνθίξει ἀπὸ τὰ ἐρείπια. Ἀθήναι—Ἀλεξάνδρεια 1927, σσ. 40 (=«Ἐρευνα»).

31. Ἡ θρησκεία ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως. Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν εὐεργετῶν καὶ καθηγητῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 30. Ἰανουαρίου 1928. [Ἐν Ἀθήναις] 1928, σσ. 18 (=«Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον»).

32. Νίτσε. Ὁ προφήτης μιᾶς νέας θρησκείας. Ἀθήναι 1928, σσ. 72.

33. Ἡ θρησκεία τοῦ Βάγνερ. Ἡ ἀπολύτρωσις—Ἡ ψυχὴ τοῦ μουσουργοῦ—Ὁ μῦθος τοῦ Γράαλ—Ὁ Πάρσιφαλ—Ψυχολογικὴ καὶ θρησκευολογικὴ ἀνάλυσις. Ἀθήναι 1928, σσ. 88.

34. Ἀπὸ τὴν χώραν τῶν χιλιῶν λιμνῶν καὶ τοῦ παραμυθιοῦ. [Ἐντυπώσεις ἐκ Φινλανδίας]. Ἀθήναι 1928, σσ. 111.

35. Στὴ χώρα τοῦ Πέερ Γκύντ. Ἀθήναι 1928.

36. Ὁ Ἰησοῦς, ἱστορία ἢ μῦθος; Ἐν Ἀθήναις 1929.

37. Ὁ Γκαίτε ὡς θρησκευτικὴ προσωπικότης. Ἀθήναι 1929, σσ. 70.

38. «Τὸ Ε' διεθνὲς συνέδριον τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων» ἐν : «Ἐκκλησία» 45 (1929) 352—353.

39. «Ψυχολογία τῆς θρησκείας καὶ πρακτικὴ αὐτῆς σημασία» ἐν : Ἐναίσιμα ἐπὶ τῇ τριακοστῇ πέμπτῃ ἐπστηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μακαριωτάτου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἐπεμελήθη καὶ ἐξέδωκε Γρηγόριος Χ. Παπαμιχαήλ. Ἀθήναι 1931, σσ. 130—134.

40. «Τέχνη καὶ ψυχὴ» ἐν : «Κοσμοθεωρία» 1 (1931) 325—332.

41. «Τὸ νόημα τῆς ποιήσεως τοῦ Δάντου» αὐτ., σσ. 349—361.

42. Τὸ θεῖον δράμα. Ἀθήναι (1932), σσ. 63 (=«Ἐγκυκλοπαιδεία τῶν ἔθνῶν. Ὁ βίος τοῦ Χριστοῦ»).

43. Μιχαὴλ Λιβαδάς. Λόγοι ῥηθέντες εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 28ῃ Φεβρουαρίου 1932 ὑπὸ τοῦ κοσμητοροῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Νικολάου Λοῦβαρι καὶ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς κ. Δημητρίου Παπαπούλια. Ἐν Ἀθήναις 1933, σσ. 3—7 (=«Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν»).

44. «Ἰδέα καὶ θρησκευτικὰ ἐλατήρια τῆς αἰωνίας εἰρήνης» ἐν : Ἑλληνικὸν ἰνστιτούτον διεθνῶν ὑποθέσεων. Περίοδος πρώτη. 1932—1933. Ἐν Ἀθήναις 1933, σσ. 24—33.

45. Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. I, Ἐν Ἀθήναις (1933), σσ. 228· II, αὐτ. (1933), σσ. 277.

46. Αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι. Λόγος εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν ἰδρυτῶν, εὐεργετῶν καὶ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ῥηθεὶς ἐντολῇ τῆς Συγκλήτου ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου 1935, ἑορτῇ τῶν τριῶν ἱεραρχῶν. Ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 17.